

FNSiN

NOS

Nr 2 2022 Årgång 44

FNSiN grundades år 1973

Ur föreningens stadgar:

”§2 Föreningen skall samla intresserade av natur och samhälle i Norden till allsidiga studier därav. Genom studieverksamhet, föreläsningar, exkursioner och publikationer skall Föreningen sprida kunskap om natur och samhälle med huvudinriktning på Norden. Föreningen är en religiöst och partipolitiskt obunden ideell förening.

§3 Föreningens huvudsakliga intresseområden är Danmark, Finland, Färöarna, Grönland, Island, Norge, Sverige och Åland samt områden med historisk eller annan anknytning till länderna i Norden.”

FNSiN samarbetar med Studieförbundet Vuxenskolan och med andra föreningar. FNSiN ingår i Förbundet för Ekoparken. (Stadgar och mer information finns på hemsidan.)

Föreningens symbol (logga eller bomärke) är en plan över Ismanstorps fornborg, men man kan också se den som en trädstam i genomskärning (alltså natur och samhälle).

Medlemsbladets namn, NOS, kommer av natur och samhälle. I regel finns på framsidan en bild av en nos i någon form (mule, tryne, näbb, nos ...) och på baksidan ofta, i mån av plats, något som har med samhälle att göra.

Styrelse

Ordförande:

Eric Bolander
072 318 12 25
eric.bolander@telia.com

Vice ordförande:

Soili Bisi-Ström
08-191252; 072 992 16 69
soibis@outlook.com

Sekreterare:

Camilla Berg
camillaberg8888@gmail.com

Kassör, webbansvarig:

Eva Bolander
076 845 20 85
eva.bolander@telia.com

Övriga ledamöter:

Nina Bohigas
070 454 77 24
Nina_bohigas@hotmail.com

Bente af Edholm
070 400 01 99
bente.fnsin@gmail.com

Helena Laitanen
073 394 61 24
hele49lait@gmail.com

Katarina Wicksell
070 786 60 15
katarina.wicksell@sv.se

NOS

Redaktion:

Soili Bisi Ström
Anders Schærström

Ansvarig utgivare :

Anders Schærström,
08-758 30 03; 070-693 91 28,
anders.schaerstrom@telia.com

Material till NOS skickas till:

nos.fnsin@gmail.com

ISSN: 0348-7970

NOS utkommer 4 ggr/år.
Manusstopp 1 dec/mars/juni resp. sept.

Tryckt hos: FOI

Framsidan: Häger i Hammarby Sjästad.
Foto: Claes Göran Ström

Föreningens hemsida:

www.fnsin.nu

e-post: info@fnsin.nu

Medlemsavgiften 2022

Fullbetalande medlem: 160 kr

Ny medlem efter 1/7: 80kr

Familjemedlemmar(oavsett antal) 80kr

Betalas till plusgiro:

67 01 50—2

Postadress:

c/o Erik Elvers
Illerstigen 28
170 71 Solna

Våra böcker (medlemspris, porto tillkommer) :

De goda ogräsen	50kr
Gotska Sandön	75kr
Kall ökensand	50kr
Spetsbergen	80kr
Tyresta	10kr

Beställ genom Erik Elvers
erik.elvers@gmail.com

Ordföranden och redaktionen har ordet

Nu har vi genomfört föreningens Vårmöte under som vanligt gemytliga former. Verksamheten och ekonomin i FNSiN är stabil och medlemsantalet ligger även det på en stabil nivå runt 170 medlemmar. Verksamhetsåret 2021 lades till handlingarna och vi funderade framåt, inte bara för innevarande år, utan även för 2023 då föreningen firar sitt 50-års jubileum. Jag undrar hur många som var med på aktiviteterna 1973 som hade en tanke att föreningen så småningom skulle uppnå denna aktningsvärda ålder.

Våra exkursioner, föreläsningar och resor sker till största delen för att ett antal av medlemmarna kommer på något som de vill göra, planera och genomföra det. Har du en idé som du tycker att föreningen skall genomföra så hör av dig till vår nya e-brevlåda, programansvarig@fnsin.nu.

Detta gäller om du har ett förslag till exkursion, om du tillsammans med några andra vill planera och ge-

nomföra aktiviteten eller om du har allt klart för dig med tid, plats och datum för händelse.

Tveka inte utan hör av dig.

Inför jubileet nästa år behöver vi förslag om vad vi skall göra och vi behöver många som hjälper styrelsen med det som skall bli av. Har du förslag eller vill engagera dig så hör av dig så fort som möjligt till ovanstående brevlåda.

Vi ser nu med förtröstan fram mot du ljusare tiderna och allt roligt som är på gång i föreningen.

Eric B (ordförande)

Vi ber om ursäkt för att detta nummer av NOS är försenat. Det beror inte på lättja hos redaktion och styrelse. Tvärtom. Det ligger mycket arbete bakom kuliserna med att fixa program och redigera. God läsning! Och väl mött!

Ursinne i Mariehamn

Mariehamns litteraturdagar firar 30 år samtidigt som Åland firar hundra år av självstyre och, som man framhåller, egensinne. Litteraturdagarna brukar ha ett tema, ett nyckelord eller en formulering att haka till inför. Årets tema var **ursinne**. Som dagarnas konferencier Katarina Gäddnäs berättade, tänkte man sig en fyndig sammanslagning av Ålands egensinne och öarnas dominerande urberg i förening med de medverkandes litterära budskap, men inte kunde arrangörer eller deltagare ana att årets litterära fest skulle komma att genomföras i en tid av ursinne mot det brott mot mänskligheten som Putins Ryssland just begår mot Ukraina.

Första kvällen präglades av att Frida Boisen, Stina Wollter och Atilia Yoldas öppenjärtigt berättade om det ursinne de själva känt och känner inför orättvisor de själva upplevt och sett andra utsättas för. Under ett par dygn ventilerade etablerade och ganska nya författare existentiella frågor om vänskap, könsroller, utanförskap, tystnad, ofrivillig barnlöshet, ofrivilligt ensamstående, skamkänslor över sitt eget utseende, osäkerhet om hurdan man förväntas vara, tystnad och depressioner ... Det skulle kunna förefalla som en orgie i självplågeri och psykoterapi inför publik. I själva verket är det snarare befriande. Skrivandet, att finna ord, är en sorts befrielse. Öppenheten i litteraturen kan tjäna som impuls till andra att sätta ord på sina känslor, att inte låta trångsynthet, fördomar, och schabloner motivera förtryck och våld. Jens Liljestränd utvecklade dystopier om klimatet. Flera medverkande återkom till

tragedin i Ukraina. Göran Rosenberg erinrade, mot bakgrund av sin nya bok om rabbinen Ehrenpreis, om antisemitismen förr och nu.

I litteraturen finns ljuset, som Katarina Gäddnäs uttryckte det.

Inte minst erfar man som åhörare en tacksamhet över att leva i en del av världen där ordet får vara fritt.

Intill den praktfulla esplanaden i Mariehamn vajar den ryska flaggan utanför en tillsluten byggnad omgärdad av ett högt stängsel. Ryska konsulatet. När jag på fredagen kom vandrande längs den trädskuggade promenaden blev jag varse, mitt emot konsulatet, en samling ljus och gravlyktor vid ett träd under den provisoriska skylten *Ukrainaplatsen*. Och vid trädets rötter en liten skylt med en bild av Putin och texten ”*Wanted. Alive. For war criminal against humanity*”.

När jag passerade samma plats på lördagen var efterlysningen borta, liksom skyltarna om Ukrainaplatsen. Men ljusen fanns kvar.

”Låt ursinnet tjäna det goda”, avslutade prästen den litterära högmässa som ingick i programmet.

Anders Scharström, 27 mars 2022

PS Jag fick senare höra att det är dagliga samlingar på ”Ukrainaplatsen”.

Litteraturdagarna ägde rum 24 – 27 mars

Stockbåtar och katsor - miljöhistoriska reflektioner om de fria vattendragens betydelse

Kan arkeologiska fynd hjälpa oss att i rådande klimatkris finna sätt att återställa våtmarker och vattenreservoarer i skog och deras naturliga dränering genom åar och sjöar och därmed friska fiskevatten?

En gång tog jag initiativ till en enkät för att inventera funna stockbåtar i hela Sverige. Jag var redaktör för Meddelanden från Marinarkeologiska Sällskapet. Det började med en ledare i nr 4/ 1979. Enkäten inspirerades av Jan Peder Lamms initiativ för Historiska museets stockbåtar och en frågelista om typologiska element. Den hade utformats vid museet redan 1978 av Jonas Jansson och Gunhild Rydström. Mitt utskick rubricerades *Ett tioårsprojekt om stockbåtar*. Då hade museets enkät redan resulterat i 67 fynd, mestadels genom svar från museer och hembygdsföreningar. Resultatet av föreningens utskick var väl inte helt lyckat. Vissa museer, hembygdsföreningar och enskilda blev dock jätteduktiga. Särskilt MAS-medlemmen och sportdykaren Per Helsing bidrog med en välgjord rapport från en enkät i Värmland (Helsing 1991). Helsing kunde dessutom redovisa fyndplatser på ett utmärkt sätt, trots att svar i många fall uteblev. Inte mindre än 54 båtar, en stor majoritet, var funna i små sjöar eller tjärnar. Men detta blev för mig snart bara en episod. Jag minns dock att enligt uppgift hade det hittats flera stockbåtar och delar av sådana i den lilla sjön eller tjärnen Flarken i Holmestad i Västergötland (Fig.1-2). Även mot bakgrund av Helsings resultat kunde man undra varför båtar hade använts där i ett så diminutivt vatten. Om det inte var tillräckligt med fisk i tjärnar av denna storlek kunde de ha använts till fågeljakt eller mera prosaiskt, till att slå och frakta slätterstarr eller vass. Vid ett långt senare tillfälle, vintern 2018 - 2019, sökte jag efter belägg för *katsor*, en typ av fast fiskeredskap. Detta fiskeredskap tillverkades och sattes en gång ut i tusentals över hela vårt land. Idén är att bygga en bur för fisken av trävirke där fisken letar sig in efter att ha följt en fiskegård av samma typ av trävirke- eller möjligen timmer. Väl inne i buren simmar fisken runt, runt, utan att hitta de trånga portarna som den kom in i. Fisken kan inte simma baklänges. Det är en enkel princip som återkommer i den senare ryssjan, men där är gångarna gjorda av textil upphängda på bågar.

Det visade sig mycket tack vare min samarbetspartner, Rolf Hilmersson, att en mängd katsor (7) funnits i Flarken på 1670-talet. I denna lilla tjärn. Visserligen olagligt, eftersom den låg på en allmänning (kronopark), men ändå. Dessutom fiskades det livligt

med rörliga redskap i sjön, vilket var tillåtet. Även avlägset boende hade vandrat upp i skogen för att få matfisk. Det blev desto mera intressant genom att Rolfs avlägsne släkting, Sven Kråka, som var också han var uppvuxen på gården Stockholmsbråten i Holmestad, var den som väckte åtal för såväl katsorna som för andra intrång på kronoparken. Det finns en omfattande dokumentation i domstolsprotokoll som vi gemensamt tolkat med hjälp av vår skriftkunnige kontakt Kjell Åberg i Mellerud (Westerdahl 2020). Att katsor finns i sjöar och tjärnar, är inget unikt (tvärtom, vidare nedan), men det är alltså ovanligt att man kan dokumentera bakgrunden i skriftliga källor och förmodligen därmed indirekt datera åtminstone några av de aktuella fynden av stockbåtar i Flarken.

Flarken

Sjön Flarken hade också blivit aktuell kring 1975 då kvartärgeologiska institutionen vid Lunds universitet undersökte den genom att borra i dess avlagringar. Det var nämligen så, att denna lilla sjö var den enda forskarna hittade i området som inte innehöll kalk. Kalk gjorde det omöjligt att datera pollen i en sjös lager. Och det var pollen som var det intressanta i den flandriska vegetationshistoria som skulle undersökas (se Digerfeldt 1977 nedan). *Flandrian* i rapportens titel, alltså "flandrisk," betyder holocen eller postglacial, alltså efter istiden (Nilsson 1972: 23). Numera talar man om att vi inträtt i en annan tidsålder, *antropocen*. Det är faktiskt ett begrepp som infördes redan av sovjetiska forskare. Nu är det som bekant tämligen allmänt.

Sjön Flarken på Klyftamon inom Holmestads socken, Västergötland.

Foto: C.W.

Sjön ligger på drygt 108 meters höjd över havet, strax under högsta kustlinjen (SMHI: 1995). Medeldjupet är idag, efter sänkning 1926, 0,9 m. Men dess bottenlager kunde nu bli ett vittnesbörd om utvecklingen efter istiden när dess vatten hade avsatts. Detta borde ha skett strax efter den så kallade Billingenkatastrofen, ca 9600 f.Kr. då Baltiska issjön tömdes i havet. Samtidigt bildades för övrigt västerut den mäktiga åsgropen Tjursgraven i Vätö socken, och lite senare Valle härads alla sjöar på platser där isberg avsatts i ishavsleran.

På spaning efter stockbåtar.

Stockbåtar är en komplex historia. Ämnet kan tyckas vara en icke-fråga i till exempel Skaraborgs slättbygd. Det måste ju finnas hyfsade vattendrag eller en sjö i närheten men det området är numera i princip utdränerat och torrlagt. I stort sett kanske det stämmer. Men det finns ändå en potential i nu utdränerade våtmarker. I all synnerhet kan man notera att det en gång fanns grunda sjöar i södra Falbygdens platå, som nu på sin höjd bara är rester av mossar. Ett annat randområde med gamla våtmarker som en gång varit sjöar ligger i skogsmarkerna runt den totalt täckdikade fullåkersbygden på slätterna. Som ett exempel kan nämnas den välbevarade, cirka 4 meter långa, stockbåten från *Hulegården* i Skånings-Åsaka socken västerut från Skara. I området norr om gården där båten hittades vid dikning 1975 finns fortfarande flera mossmarker och en liten restsjö, Brånekesjön. Detta fynd har undersökts och bärgats till Västergötlands museum. Rapport finns. Den runda formen i stävarna kunde tyda på att den är äldre än de kantiga (som vid Flarken). Den bör enligt C 14-analys ha kommit från en ek, huggen omkring 1500. Men det har verkligen påträffats äldre fynd på slättlanden. I en ytterligt liten rest av en våtmark vid *Köttgården* i Ledsjö socken blev en del av en stockbåt funnen som kunde dateras till året 1168 enligt dendrokronologen Alf Bråthen. Troligen innebär det en brukningstid mot sekelskiftet 1200. Jag vet ingenting om formen på den båten.

I de egentliga skogsbygderna med sina många tjärnar är det helt annorlunda, både i norra och i södra delen av landskapet. Det finns med säkerhet många, en del fortfarande okända. Två stockbåtar finns på Västergötlands museum, en relativt stor från *Rösjö mosse* i Norra Vånga, inköpt 1894, en annan stammar från en "torfmosse" i Vätö socken, inköpt 1901. Den är 4 meter lång. En relativt nyligen undersökt stockbåt hittades i *Grubban* i Daretorp nära Tidaholm. Inga dateringar finns, såvitt känt. Rapport om den senare går att få genom museet.

Svedjefinnarna som kom till Sverige för att kolonisera skogsmarker under 1500- och 1600-talen är kända för sitt bruk av stockbåtar. Ibland sägs det också att stockbåtar är en samisk tradition, men det är fel. Samerna har, såvitt känt, i första hand byggt bordbyggda båtar

som är sydda samman. Bland de så kallade sockenlapparna i södra Sverige ned till norra Uppland kan stockbåtar ha blivit vanliga, men då förmodligen genom kulturutbyte med bönder i de socknar där de verkade (Ulthielm 2005).

Det äldsta fyndet i Norden är från Kuusamo i Finland och är cirka 7000 år gammalt. Den farkosten var för övrigt försedd med uttriggare. I övrigt är fynden betydligt yngre i motsats till Danmark och kontinenten. Den äldsta båten i Sverige är västgötsk, från bronsålder cirka 1000 f.Kr. och blev funnen på *Marbogårdens* mark i Strö, Kålland. I samma socken har gjorts flera fynd, som på *Persgårdens* mark, daterad 1000 e.Kr., alltså med en spännvidd på 2000 år. Båda fyndplatserna har anknytning till Vänerns inre delar. Ett ovanligt stort och välbevarat stockbåtsfynd förvarat i magasin blev senare funnet i *Fiskeby* i Hälsingland och visade sig vid undersökning vara från 700-talet f.Kr. (Ulthielm 2007).

Sveriges f.n. äldsta stockbåt, från Marbogårdens mark i Strö, Kålland, daterad till bronsålder, ca 1000 f.Kr.

Här finns den vid tillfället utställd på Västergötlands museum.

Foto: C.W.

I åtskilliga småtjärnar finns bevisligen stora mängder av kasserade eller med avsikt sänkta stockbåtar från olika tider och olika ägare. I Flarken påträffades enligt en specifik uppgift rester av ett 25-tal stockbåtar, om nu inte bara fragment räknats av samma båtar. Fem av dessa finns nu på Vätö hembygdsmuseum i Götene kommun. Det är ganska stora båtar, kantiga med tvära ändar, samtliga fyra till fyra och en halv meter långa, speciellt en är hyfsat välbevarad. En håller nog längden men är knappt urskiljbar som båt. Virket verkar vara

furu och detta har kommit från mycket stora träd. Fynden bör ha upptäckts senast 1926 då den kända sjösänkningen ägde rum. Troligen tillhör de flesta 1600-talets slut, att döma av de kommande uppgifterna ur domboken. Det blir inte mindre troligt med tanke på att koloniseringen av allmänningskogen Klyftamon tycks härröra från nyare historisk tid, alltså efter den egentliga medeltiden.

Stockbåtarna från Flarken i Vättilösa hembygdsmuseum på gamla prästgårdens vind.

Foto C.W.

Hembygdssentusiasten Thure Elgåsen samlade i sitt stockbåtsmuseum i Älgårås ett motsvarande antal stockbåtar från södra Tiveden inom Västergötland. Den förfaller nu, fast delar förvarats under tak. En annan insamling och magasinering av, som det uppgavs, ”flera hundra” båtar från områdena kring Tiveden gjordes av teknikpionjären Carl Sahlin vid Laxå bruk. Den avhystes vid krigsutbrottet 1914, och är sedan dess spårlost försvunnen (muntlig uppgift Peter Skanse).

Stockbåtar är representativa som farkoster i inlandsvatten, och det går att ställa upp en typologi över hur de utvecklats och förändrats (jfr senast Sokulu 2014, Sokulu & Ejstrud 2014). Men medan bordbyggda båtar har utvecklats har stockbåten naturligt nog behållit former som kan ha sett ut på ungefär samma sätt i århundraden för att inte säga årtusenden. Dock har de helt klart påverkats av andra former som tillhör bordbyggda båtar. Så har t.ex. spant i vikingatid satts in som stöd, fast det egentligen kanske inte hade behövts eftersom de stagades upp i avdelningar med tvärgående åsar. Men redan mycket tidigt hade motsvarande åsar utsparrats i det massiva träet.

Katsor

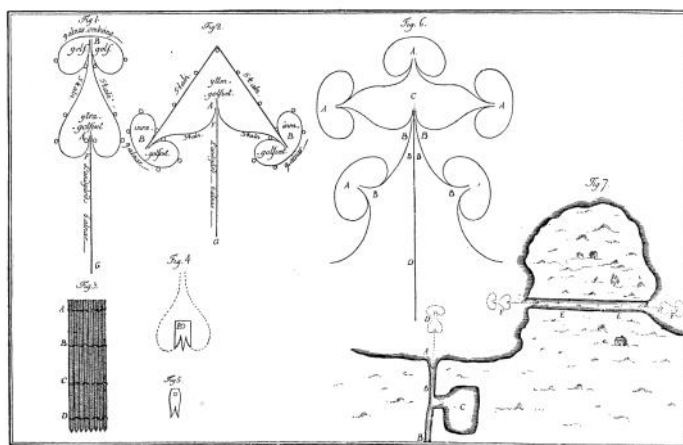
Etnologen John Granlund definierar under fiskeredskap i Kulturhistoriskt lexikon: ”En annan f. är katsa, ett medeltida lån från fi. katiska. Metoden att slå ut en katsa för att fånga insjöfisk har efter allt att döma utgått från malarlandskapen och tidigt spritts till de flesta sv. landskapen och östra Norge.”

Redan 1962 skrev arkeologen Ulf Erik Hagberg i tidskriften *Tor* i Uppsala, om det äldsta svenska fyndet av egentliga katsor. Särskilt botten av en var välbevarad och angav den klassiska formen för en katsa. Fyndet kom i samband med arkeologiska utgrävningar vid Skedemosse, Öland, och kunde dateras till 1500-1300 f.Kr., det vill säga äldre bronsålder.

Olaus Magnus talar mest om fångst av gädda i samband med redskapet, i *Historia* 20:9. Han skriver år 1555: ”Hon fångas äfven i ett slags av långa spjälor hopsatta burar som man fastgör i vassen. När gäddan kommer in i en sådan, börjar hon en ursinnig jakt efter alla fiskar, som där finnas, för att uppsluka dem...” Upptagenheten med gäddan motsvaras inte av andra omnämmanden. Alla sorters fisk fångas. Men uppenbart är att gäddan är en rovfisk, och Olaus kanske hade personlig erfarenhet av ett visst tillfälle.

I Linköpingsbiskopen Hans Brasks (han med brasklappen) hushållskalendariet, tas *katisseveden* upp konkret. Den skall vara ”4 ½ aln lång (2,7 m), ej mer bunden 9 alnar (5,4 m), hvar tredje blad (spjäle) ny ved, bindes med kärvidjor och ej med backavidjor, hvar armen 4 alnar (2,4 m) med 2 band, (sjelfva) katissan med tre band, rätta till hvar 100 vidjor och 140 blad, ju rättare och slättare ju bättre” (Hildebrand 1879: 212).

De olika konstruktionerna för fasta fiskeanläggningar som kunde förekomma visas skissartat i Jacob Gabriel Gyllenborgs *Kort Afhandling om Insjö-Fisket i Swea Riket*, tryckt i Stockholm 1770. De var 1) ”kartsor,” 2) kistor, 3) tunnor, 4) kar, 5) dammar och 6) sumpar. Verket utgavs i faksimil av förlaget Rediviva 1979.

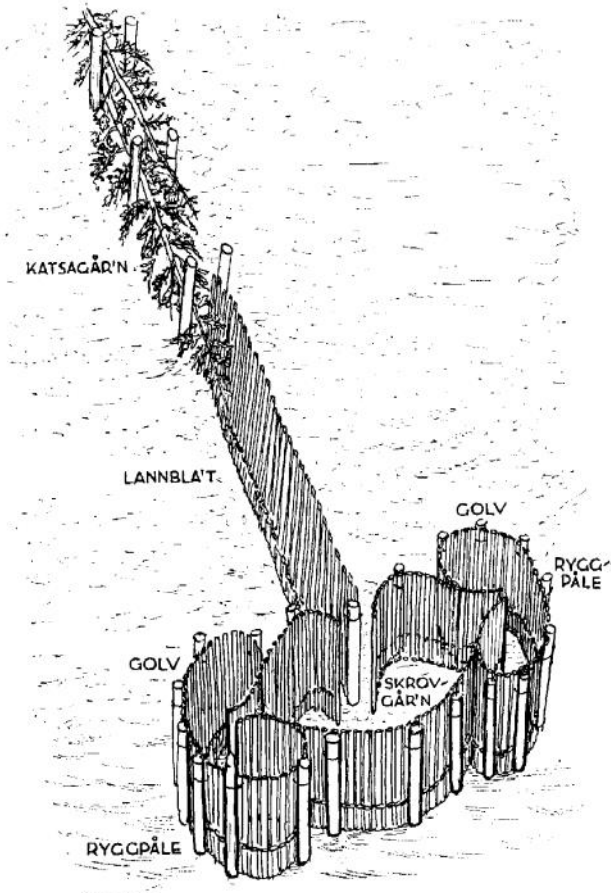

Katsor. Enligt Vet.-akad. handl. 1755.

Exempel på strukturen för katsor ur Gyllenborg (1770).

Den viktigaste beskrivningen av tillvägagångssättet vid tillverkningen av en katsa under 1900-talet redovisar Claes Claesson i ”Slå ut en katsa.” Ålderdomligt fiske i en sörmlandssjö (Långhalsen), i *Fataburen* år 1937: 63-78. Fältarbetet gjordes på uppdrag av Nordiska museet där också redskapen förvaras sedan dess. Lite olika bud ges i andra skildringar men Claessons är alltså den klassiska och åtföljs av ett urval bilder.

Katsväggarna tillverkades på land av ett stort antal

Katsan och dess termer, som den byggdes i relativt modern tid i sörm-landssjön Långhalsen. Efter Claesson i Fataburen 1937.

En västgötsk variant har två kassar i vardera ändan av ledgården, lämplig för vikar i större sjöar, som Vänern.

spjälor i tre sammanbundna delar. Innan de sattes ut med båten kunde platsen jämnas ut med ris på botten. Katsan förankrades sedan med något kraftigare pålar. Stängselgården utgick från stranden och förbands med katsan. Den färdiga katsan och dess gård stack upp ungefär en halv meter ovanför vattnet. När den vittjades talade man om att ”leta katsa.”

Vad hände under vintern? Man kunde ju tänka sig att katsan togs upp ur sjön. Nog kunde det hända, men vanligtvis stod den kvar. I små sjöar förekom ju ingen islossning som kunde förstöra katsan. En viktig upplysning ges av Claessons skildring (s. 78): ”Även vintertid kan katsan vara givande men isen måste då givetvis huggas upp för varje gång. Förr, när man inte var så

noga med fiskbeståndet, hände det när sjön ”kvävde” – det vill säga fisken inte fick luft under isen – att vakar höggos upp både inne i katsan och utanför skrov-gårdens öppning. Fisken sökte sig då dit i massor och kunde håvas upp både inom och utom redskapet.” Katsor fanns i de flesta tillgängliga små fiskevatten, småsjöar och även tjärnar, ute i skogarna. De skulle ju vittjas tämligen regelbundet. För detta måste man ha flytetyg som permanent fanns vid stränderna. *Därför tillverkades enkla stockbåtar för ändamålet.* Detta anser jag är den huvudsakliga bakgrunden till de många fynd av urholkingar och delar av sådana som påträffats eller åtminstone omnämnts.

Torp och våtmarker

Stockbåtar och katsor möts i ett social- och miljöhistoriskt perspektiv. Båda kan genom ett demonstrerat tidsspänn få samma dignitet som äldre timmerbyggnader för dateringar genom dendrokronologi i kombination med andra metoder för att skildra miljöns förändringar.

De högmedeltida stockbåtarna i små sjöar kan vara vittnesbörd om träldomens avskaffande. Formellt skedde detta i Magnus Erikssons Skarastadga 1335. Men frigivning hade säkert förekommit länge. Dessutom kunde fredlösa och förrymda trälar ha funnits på skogen. Trälarna fick lagligen bosätta sig i byns marginalområden, i små torp på extensiva utmarker. Jordbruket var obetydligt, fränsett hållning av småkreatur. Fisket kunde till och med bedrivas till avsalu. Det tjänade katolska kyrkans fastedagar. Enligt Snorre omkring 1200 fick frigivna trälar syssla med fiske, fångst och äggtäkt.

Utgrävningen i tjärnen *Lillegölen* (ca 200 x 300 m) på gränsen mellan Småland och Östergötland gav minst 10 båtar genom sänkningar på 1990-talet (Björck & Rönnby 2000; Mejsholm & Törnqvist 2010). Dessa blottade även pålverk som bör vara rester av fiskebyggnader samt bryggplatser. Någon enstaka datering gav omsider vid handen tidig medeltid, men i huvudsak blev det 1400- till 1600-talet, men även framemot 1900. Tidsmässigt stämmer några med det äldsta omnämnandet av de två närmaste torpställena i slutet av 1500-talet. Får man tro uppgifterna från våra domstolsprotokoll så härrör Flarkens båtar från 1600-talet eller där omkring. Ungefär samma tid antyds av Ulfhielm (2005b) för en katsa i sjön Amungen mellan Hälsingland och Dalarna. Men stockbåtar liksom katsor används bevisligen allmänt en bra bit in på 1800-talet, i vissa fall ännu längre som i Claessons fall från Södermanland.

Bara fyndplatserna för stockbåtar visar att människor funnit viktig användning för dem i nu oftast utdikade våtområden och forna sjöar. Platserna visar på relativt vida forna vattenytor. Den framtida torka som klimat-

krisen ger upphov till ger grundvattnet en viktig roll. Vattenmagasin är även på andra sätt väsentliga. Man kan då för dessa fyndplatser ställa frågan om återställning av en rad åtgärder. Återställning, hel eller delvis, av rinnande vattendrag med flottningsleder, dammar för vattenkraft, sågar, m.m. är redan vanlig. Denna sker för en sundare ekologi och fiskevård, men utan att alla kulturhistoriska lämningar försvinner. Fisken kan ta sig förbi genom anlagda stenpassager. Den andra aspekten är att stockbåtarnas virke omfattar hundratals årsringar som kan ge historiska detaljer om förändringar i klimatet och om skogens kvalitet. Det ger i sin tur ytterligare bränsle till en diskussion om eventuell återställning av äldre våtmarker och mindre sjöar.

Katsor i ortnamn

Redskapet kan heta *kartsa*, *katiska* (nyfinsk form), *ka-deska*, *kass/e/* med mera. I min bok om Väneren (2003) nämner jag i avsnitten om fisket åtminstone vad som kallas fiskegårdar vid Hammarö i Väneren (Värmland) och i *Byälven* längre västerut (Värmland) och Kållandsö (Västergötland). Slottsfiskaren Björn på Läckö hade 1690 16 ”katzior” i *Ullersundet* mellan Kålland och Kållandsö. I något senare tid nämns 200 katsor bara utanför Mariestad. En kartsa från Norra Kedum, även kallat *Fiske-Kedum* under medeltiden, också vid Väneren, har illustrerats i bild. Den består av en stänggård, i detta fall av timmer, och i vardera ändan står en katsebur. Formen stämmer med symboler för katsor tecknade på 1686 års karta över landshövdingeresidenset Marieholm vid det nutida Mariestad (jfr undersökningar i Lindström 2006). Två mil fasta fiskeverken är kända i övre Lidan kring Härjevad (muntlig uppgift av Eliz Lundin, Vägverket). I Väneren kallades de fasta *katsor*, *katsgårdar*, *mjärdgårdar* och *risvasar*. Bland ortnamn kan *Kas(s)*-namnen syfta på katsor, inte bara kasar = uppstaplade sjömärken, beroende på placering (typ *Kasviken*). Ofta förekommer katsor tillsammans med andra fiskeanläggningar.

Andra namnled är *Gård-* (Gårdsvik) efter fiskegård, *Tena* (*Tene-*) (Tenegårdsviken, Tenegårdsholmen) efter tina och även *Märd-* i Märdskär efter mjärde. I Västergötland och åtminstone också Dalarna kunde mjärde även kallas *kupa*. Det finns också ett *Hungarsvik*, 1503 skrivet *Homgardszvig*, eventuellt efter en homma (håmma) fastän detta är ett östsvenskt ord för vad som annars kallas ryssja.

Många andra stängselfisken omtalas och det kan ibland vara svårt att avgöra vad som åsyftas med ortnamnsled som *Stäk*, *-stäket*, som i vikingatid och medeltid även kan syfta på avspärningar med pålar för försvar mot angrepp från sjön. I inre Småland syftar dock det moderna dialektordet *stäk* enbart på fast fiske. Detta ord finns inte i västgötskan, inte heller som ortnamn i

Västergötland. Om detta komplex har den eminenta ortnamnsforskaren Ivar Modéer (1937) levererat en ingående och föredömlig utredning. Även om han bevisligen förbisåg den äldre innebörden av pålspärrar för sjöfart. I sådana stängsel kunde mjärddar, tinor och andra fångstburar användas. Dessa togs loss och vittjades, medan å andra sidan katsan kammades igenom med håv utan att rubbas ur läge. Generellt omtalas t.ex. i Kristoffers landslag under senmedeltiden fasta fiskeanläggningar som *fiskeværke*, eller *fiskekar* ok *fiskegardar*. *Verke-* förekommer också i ortnamn med denna betydelse. I den tidigare Hälsingelagen finns därtill *fiskebus* med något omtvistad innebörd. Förutom en stängselliknande konstruktion skulle det faktiskt kunna syfta på en fiskarkoja där fisk insaltades och förvarades.

Christer Westerdahl

Litteratur

- Björck, Niclas & Johan Rönnby: 2000. Lillegölens hemlighet. *Marinarkeologisk Tidskrift* 1/2000: 8.
- Digerfeldt, G.: 1977. *The Flandrian development of Lake Flarken. Regional vegetation history and palaeolimnology*. Univ. of Lund, Deptm of Quaternary Geology Report 13.
- Helsing, Per: 1991. *Stockbåtsinventering i Värmland 1990 av Marinarkeologiska sektionen i Karlstads dykarklubb*.
- Hildebrand, Hans: 1879. *Sveriges medeltid I*. Stockholm.
- Lindström, Jens: 2006. Ta fast fisken! Om medeltida fasta fiskeanläggningar i Tidans mynning. I: *Marinarkeologisk Tidskrift* 2/2006: 4-6.
- Modéer, Ivar: 1937. *Namn- och ordgeografiska studier. 2 Stäk* s93f. Uppsala.
- Nilsson, Tage: 1972. *Pleistocen. Den geologiska och biologiska utvecklingen under istidsåldern*. Esselte Studium.
- Sokulu, Sila & Bo Ejstrud: 2014. Stockbåtar i Sverige- typologi och datering. I: *Formännen* 2014: 34-48.
- Ulfhielm, Bo: 2005a. Sockenlappens båt. I: *Marinarkeologisk Tidskrift* 1/2005: 4-7.
- Ulfhielm, Bo: 2007. Fiskebybåten- Norrlands äldsta båt. I: *Hälsingerunor* 2007: 28-32.
- Westerdahl, Christer: 2003. *Väneren- landskap, människa, skepp*. Båtdokgruppen, Skärhamn.

Böcker

Lennart Nilsson: Orre, trast och trana

(Ellerströms, 2005)

Författaren är ornitolog med intresse för språk och har suttit i redaktionen för Skånes ornitologiska förenings tidskrift Anser (latinska ordet för gås).

Sommaren brukar ge extra tid för läsning, det må sedan vara av nya böcker eller gamla som blivit liggande eller omläsning av gamla. Den bok som presenteras här utkom för drygt 15 år sedan, men kanske likväl inte är bekant för alla som skulle kunna vara intresserade.

Boken har underrubriken Om fåglars namn, och det är alltså bokens tema, den presenterar på ca 140 sidor namnen på 120-130 fågelarter eller grupper samt härledningar eller innebörd av dem liksom deras namn, besläktade eller obesläktade, på andra språk. Texten inleds med ett avsnitt om ordet *fågel*, även om tolkningen av det är osäker (liksom den är av engelskans *bird*). Författaren framhåller tyvärr inte att ordet trots att det är tvåstavigt har s k enstavighetsaccent (som i trappen), inte tvåstavighetsaccent (som i trappan) vilket återspeglar att det för ca 800 år sedan var enstavigt (fågl), betoning ändrar sig långsammare än ordförråd eller grammatik.

Fåglarna som tas upp är både svenska och utländska: orren, trasten och tranan samsas med t ex struts och pingvin. De presenteras ordnade efter modern systematik, men för den som inte är bekant med den finns ett register i slutet av boken över de svenska och latinska namn som presenterats jämte de engelska, tyska och franska namn som diskuterats mera ingående. Vidare finns en förteckning över använd litteratur. Boken tar även upp en del kring fågelnamngivningens historik.

Boken ger en nöjsam läsning för oss som är intresserade av fåglar och / eller ordhistoria, och även en del kulturhistoriska utvecklingar, t ex – hämtat ur Erik Rosenbergs *Fåglar i Sverige* – att forna tiders falkfångare använde varfåglar ("var" = vaksam) för att veta när falk som skulle kunna fångas fanns i närheten, de kunde av varfågeln låta höra vilken fågelart han såg i fjärran.

Erik Ehlers

Ingrid Sjökvist: Kan man ta sig dit, kan man ta sig därifrån. Mordet på Gotska Sandön.

Eddy.se ab. Bokuspris: 259 kronor

Säkert har många av oss som besökt Gotska Sandön hört om mordet som begicks vid Tärnuddens fyrplats. Det var 1890 som fyrbiträdet Johan Engman arsenik-

förgiftade sin överordnade, fyrvaktaren Johan Sigfrid Lundqvist.

Är det en deckare? Nej, absolut inte. Spänningsroman? Ja, på sitt annorlunda sätt. Vi som hört om mordet vet ju ungefär vad som ska hända och dessutom står det på bokens baksida. Men spänningen finns där, delvis därför att man som läsare vet att händelseförloppet går mot ett dramatiskt, snabbt och tragiskt slut. Men laddningen ligger också på ett annat plan. Berättelsen handlar om Johan och Kristina som tillsammans med sin ettåriga Lovisa kommer till ön hösten 1889 för att börja ett nytt liv. För att lämna sorger och besvikelser bakom sig. Eller ändå inte.

Torra fakta om vad som hände är kända, icke minst genom fyrvaktaren Frans Oscar Liljas dagbok och domstolsprotokoll. Det går förstas inte att veta precis vad någon tänkte, sade och kände i vardagen, men Ingrid Sjökvist tränger in och hennes berättarteknik låter oss läsare komma in i Johans och Kristinas tankar.

Den person som framstår tydligast i berättelsen är fyrbiträdets hustru, Kristina. Det är framför allt hennes tankar och dagliga bestyr vi får följa. Byka, sylta lingon, sy byxor och barnkläder. Det är hennes sorger och längtan som går en till sinnes. Längtan efter en ny och bättre tillvaro för sin familj. Längtan efter en symaskin, längtan efter att förtjäna något extra på att plocka och sälja hasselnötter. Väntan på kuttern som ska komma med matvaror, tyger och – i bästa fall – ett brev från föräldrarna.

Det är en berättelse om förhoppningar. Berättelsen får ett djup också genom vardagens påtagliga detaljer. Om hur fyrarna fungerade och de dagliga – och nattliga – arbetsmomenten. Det är lodöglor, rost, mönja, linolja, fotogenlukt. Det är vardagen i köket, veden, spänstickorna, spisingarna, trasdockan, hönsen ... Läsaren får komma mycket nära.

Det är en berättelse om hur några få människor lever nära inpå varandra. Alltför nära. Alltför få. Hur gliringar skaver, hur en aning av svartsjuka smyger sig in, hur irritationen över ett barns – med dagens värderingar – triviala hyss urartar till våldsamheter.

Det är en gripande berättelse om livet för bara några få generationer sedan, på en enslig plats men också så avlägsen från vår egen uppkopplade tillvaro där vi kan räkna med att förnödenheter och hjälp alltid ska finnas inom räckhåll. Det är en berättelse som gör ett bestående intryck.

Anders Schærström

Fotnot: Frans Oscar Liljas dagbok finns numera i tryckt form. Gotlandica förlag. Bokuspris 369 kr.

Roert Zola Christensen & Sebastian H. Mernild (2021) *Når kulden forsvandt. Beretninger fra klimafronten.* Gyldendal

Jorden blir allt varmare. Kylan försvinner – vilket är titeln på Robert Zola Christensens senaste bok.

Robert Zola Christensen (RZC) är sedan åtskilliga år knuten till Lunds universitet som lektor i danska språket och litteraturen, men han är också god vän med Sebastian H. Mernild, som är professor i klimatologi och glaciologi. Den personliga vänskapen möjliggör ett möte mellan de två kulturer – den naturvetenskapliga och den humanistiska – som C P Snow en gång menade hade gått förlorat. RZC har fått slå följe med naturvetaren och assistera honom på några av hans projekt.

Nu har upplevelserna och reflektionerna blivit ett knippe reportage. Som en dr Watson följer han sin vän och mästare, klimat- och glaciärforskaren, på dennes expeditioner. Färderna sträcker sig över tio år och går till Alaska, Grönland, Svalbard och Anderna i Chile. Till slut hamnar han tillsammans med klimataktivisterna i en demonstration mot det danska folketinget i Köpenhamn, där en av aktivisterna förklarar hur politikerna vilseleder allmänheten.

Han träffar och pratar med människor som lever i utkanterna av vad vi plägar att kalla civilisation, bortom den infrastruktur med asfalterade vägar, vattenledningar och elektricitet som är självklar för oss men mera sårbar än vi vill tänka på. Bortom civilisationen, genom Alaskas vildmark, följer han en oljeledning som kan jämföras med den kinesiska muren.

Han deltar i arbetet med att samla in och analysera vattenprover, prover av snödensitet och isborrkärnor. Sälar får bära mätinstrument som via satellit skickar data om tryck, temperatur, salthalt och position som visar forskarna vad som händer när varmt havsvatten möter den grönländska isen.

Medan glaciärer smälter, sötvatten rinner ut i världshaven och nivåerna stiger för RZC oss nära inpå klimat- och glaciärforskarnas fältarbete. Han länkar skeendet i atmosfären, glaciärerna och världshaven till maktpolitiska intressen.

Han möter också de fattiga i Chile som byggt sina bostäder av avfall och har mera akuta problem än att koldioxidhalten ökar i atmosfären. I Kangerlussuaq blir han och hans färdkamrat utslängda från en amerikansk bar, då de inte kan betala med dollar.

Olyckor har inträffat under forskningsexpeditioner. Själv var han nära att falla ur en helikopter. Han fryser i nattlägret, när hans luftmadrass har punkterat. Sprickor i glaciärerna är en risk att ständigt se upp med. Han prövar att äta frystorkade insekter och kommer att tänka på de djur som får leva ett tag bara för att vi människor ska få mat.

Reportagen inramas av förord och efterord, skrivna av klimatforskaren Mernild. Detta är en bok som slår en bro mellan de för många svårtillgängliga vetenskapliga rapporterna, nyhetsmediernas kortfattade notiser och politikernas fraser.

Förutom en gedigen akademisk produktion och läroböcker i danska för svenskar har RZC publicerat åtskillig skönlitteratur, däribland den politiska spänningsromanen ”Is i blodet” som utspelar sig bland klimatforskare i en arktisk miljö. Ytterligare en spänningsroman i liknande miljö lär vara på gång.

Anders Scharström

Rebecca Wragg Sykes: *Släktskap* (Daidalos, 2021; ca 470 sidor i A5-format)

Boken har undertiteln *Liv, kärlek och kultur hos neandertalarna*. Författaren är arkeolog och har forskat om neandertalarnas redskapsanvändning. Det är med viss tvekan jag skriver denna anmälan, dels för att bokens anknytning till natur och samhälle i Norden är litet perifer (de närmsta neandertalarfyndorten som boken redovisar ligger i norra Tyskland), dels för att jag inte är arkeolog och många FNSiN-medlemmar skulle kunna bedöma boken mera sakkunnigt än jag. Men det här är inte en vetenskaplig utan populärvetenskaplig framställning och jag har läst den som sådan. Den har alltså inte någon notapparat eller källförteckning, ej heller orts- eller faktaregister men de flesta av dess läsare kanske inte behöver hänvisning till t ex alla sidor där pilspetsar nämns!

Nya metoder har på senare tid ökat vår vetande om neandertalarna på många områden och gett oss en ny bild av deras boplatser, redskapsanvändning och överlevnadsstrategier, och de flesta om inte alla av oss bär ju på en liten andel neandertalgener. Boken ger en intressant och innehållsrik skildring av neandertalarna, grundad på analys av fynd men också på jämförelser med samlar- och jägarfolk i våra dagar, från sanfolk till inuiter.

Intressant, och nytt för mig som inte är bevandrad i området, var också vilka möjligheter som nu finns att dra slutsatser ur fynd. Ett exempel är att man ur tio- eller hundratusentals år gammal tandsten kan utläsa vad personen ätit! Att man m h a strontium i tänderna kan se var personen bott under olika delar av sitt liv är fantastiskt även det, men det har vad jag minns kommit till användning åtminstone några årtionden, t ex i undersökningen av ”ismannen Ötzi”. Författaren har som sagt ägnat sig åt redskapsanvändning, och hon redogör bl a för hur olika pilspetsar och annat knackats fram ur stenar. På vilken grund hon diskuterar hur sköldpaddor kokats, med skölden uppåt eller nedåt, fick jag dock inte klart för mig.

Även om ämnet för boken är gammalt ger den även

aktuella paralleller, t ex hur Eem-interglacialen för 120000 år sedan bara var en eller två grader varmare än idag men att det då fanns flodhästar i Themsen och att kusträckor som idag hyser villor och sjudande städer låg under vatten – hur ser det ut om hundra eller femtio år?

På bokens minussida finns tyvärr slarvig korrekturläsning. Det finns en del onödiga felskrivningar som köldkörtel i st f sköldkörtel, jämnt i st f jämt och ”följetång”. Vidare stör det mig när det står t ex ”Precis som oss måste neandertalarna...” (sid 24) – även om meningens innebörd är klar känns det slarvigt att inte skriva ”Precis som vi...”. Likaså används ordet ”innan” när vän av ordning (jag) anser att det borde vara ”före” (t ex sid 31 ”...tusentals generationer innan Roms grundande”). De här kvalitetsbristerna var av någon anledning vanligast i de första kapitlen, jag tror inte att jag blivit mera överseende eller uppgiven, men kanske bytte man förlagsredaktör.

Erik Elvers

Tomas Blom: Carl von Linné (Historiska Media Biografi, 2021; ca 160 sidor i A5-format)

Författaren är författare till fack- och skönlitterära böcker, och har också medverkat i manus för en rad TV-filmer.

Bokserien Biografi inom Historiska Media porträtterar ”personer som format historien” vilket är en ganska blandad kompot: serien omfattar hittills Julius Caesar, Kleopatra, Olof Palme, Djingis Khan, Karl IX, Che Guevara och nu även Carl von Linné.

Boken ger en trevlig presentation av denne den väl genom tiderna mest namnkunnige svensken, från hans uppväxt i Stenbrohult över tiden i Holland till professorsåren i Upsala. Dess tonvikt ligger vid hans vetenskapliga gärning, men har också t ex ett kapitel ”Linné som make och far”. Vidare tar den upp Linnés tro på en straffande och belönande Gud, som kommer till uttryck bl a i hans ”märkliga skrift” *Nemesis Divina*, tillägnad sonen Carl till vilken han och hans hustru hade ett komplicerat förhållande. Boken tar även upp ockulta fenomen som varsel och spådomar som Linné inte heller ställde sig avvisande till.

Frågan om Linné skall ses som rasist, eftersom han katalogiserade släktet *Homo sapiens* i olika arter, diskuteras. Författaren efterlyser där mera reflektion över den tid han levde i och allmänt de attityder till främmande kulturer och människor som då rådde.

En udda upplysning är att Linné varje sommar dagligen åt två liter smultron, sedan han tillfrisknat från gikt efter att ätit en rejäl portion sådana 1750.

Huvudsakligen används ordet ’botaniker’, på ett par

ställen dock ’botanist’.

Boken har en litteraturförteckning, dels Linnés skildringar av sina resor i Sverige, dels knappt tio verk om honom, men inget personregister.

På en av försättsidorna anges att Lönegård & Co gjort omslag och kartor, det torde vara en standardformulering eftersom boken saknar kartor (när jag såg texten hade jag väntat mig sådana för Linnés egna resor i Sverige och / eller hans lärjungars runt om i världen.

En kort men innehållsrik bok med många trevliga detaljer som rekommenderas den som vill bekanta sig med Linné och hans sammansatta personlighet.

Erik Elvers

Resan till Island

REYKJAVÍK

Vi var 10 FNSIN:are, som besökte Island sommaren 2021. Under en veckas tid fick vi uppleva ett mycket annorlunda landskap.

Vi bodde hela veckan i Reykjavík mitt i centrum, där vi hade gångavstånd till det mesta i stan. Stan har många vackra gator att visa upp. Vi bodde på LAUGAVEGUR, som är en av de äldsta gatorna. Namnet betyder tvättväg eftersom den ledde ner till de varma källorna, dit kvinnorna tog sin tvätt för tvätt.

Här nedan ser vi några entusiastiska resenärer på promenad på gatan. I bakgrunden kan man se HALLGRIMSKIRKJA, som är Islands näst högsta byggnad vars högsta topp når hela 74,5 meter. Det tog hela 38 år innan kyrkan stod helt färdigbyggd och det var ett bygge som startade år 1948 och blev avslutat år 1986.

Elisabet Römert och Bengt Nilsson på Laugavegur.

Foto: Monica Kristensson

HARPA är också en mycket speciell byggnad, som började att byggas 2007 och på grund av den ekonomiska krisen 2008 inte invigdes förrän 2011. Harpa är Reykjavíks konsert- och operahus och inhyser Islands filharmoniska orkester och Islands opera.

Huset är 43 meter högt och byggt i stål med en fasad som består av ca 10 000 oregelbundet formade prismalikhande fönster i olika färger, som ständigt byter färgvacker syn på kvällen.

Reykjavík ligger på sydvästra Island, på Faxefjordens södra strand. Med omkring 120 000 invånare i staden och sammanlagt med förorter ca 2/3 av Islands hela befolkning är Reykjavík inte enbart huvudstad utan även mittpunkt för Islands ekonomiska aktivitet.

Klimatet är varken särskilt varmt på sommaren eller speciellt kallt på vintern. Golfströmmens varma vatten håller lufttemperaturen hyfsat mild på vintern och medeltemperaturen går bara strax under minusstrecket under två månader, i december och januari. Riktigt kalla vinterdagar, under minus tio, är ovanliga. Sommartid ligger medeltemperaturen runt tio grader

Under istiden för omkring 10 000 år sedan täckte en stor glaciär stora delar av den yta där staden nu ligger. Reykjavík antas vara den första permanenta bosättningen på Island, den ska ha grundats omkring år 870 av Ingólfur Arnarsson. Staden började byggas under 1700-talet och 1786 ansågs staden vara grundad

Monica Kristensson

Fönsterprismorna i Harpa inifrån Foto: Monica Kristensson

HÚSAVÍK

De första dagarna på föreningens Islandsresa var jag på besök hos min isländska väninna Heida som bor i Öngulsstaðir nära Akureyri. Hon visade mig många intressanta platser bland annat den vackra norra kuststaden Húsavík. Den anses vara Europas huvudstad, v.g. valskådning. Men nu har filmen "Eurovision Song Contest: The Story of Fire Saga" gjort Húsavík t.o.m. världsberömd! Húsavík är platsen som 'My home-

town' handlar om, och låten med Molly Sandén blev Oskarsnominerad.

En symbol för staden Húsavík, kyrkan, är ritad av arkitekten Rögnvaldur Ólafsson som anses vara Islands förste arkitekt, samt bror till min väninna Heidas gammelfarfar.

Staden har också ett modernt havsbad, Geosea, som är uppvärmt geotermiskt. Det var en fantastisk upplevelse

Kyrkan i Húsavík

Foto: Fanny Lindblom

att bada där, bli serverad olika drycker och se hur bassängen verkar fortsätta långt ut och bli en del av havet. Jag besökte inte den Blå Lagunen – men enligt många är Geosea lika fin!

Efter badet bjöd mina isländska vänner mig på den berömda restaurangen Gamli Baukur med utsikt över hamnen och havet. Grillad rack of lamb var ett exempel på det isländska kökets höga kulinariska standard.

Fanny Lindblom

Geosea

Foto: Fanny Lindblom

Detta är de sista rapporterna från föreningens Islands resa i augusti 2021.

Hur gick det?

KONSTEN I SÖDERORT-BREDÄNG

Vi var 12 förväntansfulla deltagare som dök upp på Eriks skulpturvandring i Bredäng. Mitt emot T-banautgången hittade vi den första skulpturen: 'Två djur och en leksak' - en gråstensgrupp av Erik Höglund (dock mest känd för sina glasföremål). Men trots att vi alla lade våra pannor i djupa veck, upptäckte vi varken leksaken eller djuren... Nästa skulptur på vår väg var Allan Runefelts (fullt igenkännbara!) glada get. Litet längre bort på ängen gjorde även jättelika (förmodat nedfallna) målade ekollon i gjutjärn oss lika barnsligt glada! Konstnär dock okänd.

Vi fortsätter uppför en backe och upptäcker, delvis skymd av lövverk, Tony Emilsons mest kända skulptur: 'Nike', eller snarare en av hennes vingar, i 'fladdrande' kopparplåt. Förlagan är ju den kända grekiska skulpturen av Segergudinnan-placerad i Louvren. Kanske inspirerades konstnären av den, under sin mångåriga Frankrikevistelse...

Efter att ha passerat två svårtolkade skulpturgrupper, så tar vi en kort paus i en liten berså mellan de höga bostadshusen, och tittar på en låg stensulptur – som vi inte hittar namnet på - men som några av oss tolkar som ett pingisbord med kvarglömda racketar och andra som en spis med stekpannor. Men kanske säger tolkningen mer om åskådarna, än om verket!

Så småningom kommer vi förbi Föreningen Jakobsbergs gård, en vacker 1700-talsgård. Då vi nyfiket tittar närmare på den, kommer en man ut på trappan och hälsar oss vänligt att stiga på. I husets stora sal har Stadsmuseet deponerat intressanta väggmålningar från 1700-talet med bibliska motiv, som han kunnigt berättar om. Dessa består av ihopsydda linnevåder som, trots att de rullats ihop och flyttats ett antal gånger, fortfarande är i förvånansvärt bra skick!

Efter att ha inmundigat en hel del Bredängskonst - och som en extra bonus fått oss ett engagerat och intressant föredrag om Jakobsbergs gård till livs - börjar vi känna oss rätt kulturmäta och nöjda. Så vi viker upp mot slutmålet: Café Lyran, med fin Mälarsikt. Då vi närmar oss caféet, får en av gruppdeltagarna syn

på något mycket ovanligt - nämligen en björn som håller på att klättra upp i ett träd! Det visar sig dock vara en felsyn. Och kanske ett resultat av dagens upptränade, mer kreativa konstsyn på vår vardagliga omgivning...

Text och bild: Sara Mariasdotter, med benäget bistånd av Birgitta Traxel och Anders Stålnacke

Klimatskador, samhälle och försäkring

Klimatskador, samhälle och försäkring låter kanske inte som det mest publikknipande ämne, men icke desto mindre var vi fyra som ville ta del av Erik Elvers sakkunskaper om ett växande problem som rör förhållandet mellan natur och samhälle, dvs. oss människor. Att jordens klimat håller på att förändras är väl nu de flesta på det klara med, låt vara att effekterna blir olika i olika delar av världen. Hur vi förhåller oss till det är förstås en annan sak. Högre temperaturer, mera regn, stigande havsnivåer – det kan betyda ras där jord blir mättad, översvämningar, omfattande bränder och stormar. Också i Norden. I Falsterbo har man börjat bygga vallar. I mannaminne har vi stormen Gudrun, den stora branden i Västmanland efter en het sommar, förra sommarens översvämningar i Dalarna / Gästrikland, kanske raset vid Surte. Översvämning i t-banan, när Mälaren stiger är ett hot att räkna med i en inte alltför avlägsen framtid.

Vem ska då betala när olyckan är framme? Erik menar, att det är ett större problem för försäkringstagar, alltså vi alla, än för försäkringsbolagen. En möjlig lösning skulle kunna vara obligatoriska statliga försäkringar för vissa typer av skador, Sådana lösningar finns i Danmark, Island och Norge för effekter av översvämningar, stormar, snöskred och vulkanutbrott (på Island). men ännu inte i Sverige.

En fråga som dyker upp är förstås vilka framtida skador som ska kunna hänföras till klimatförändringar och vad som är orsakat av tillfälliga, extrema händelser, eftersom vädret alltid kan skifta. Katastrofer har ju inträffat innan någon började tala om klimatförändringar. Vi lär inte komma undan frågan.

Anders Schærström

Program

FÖRFATTARMÖTE:

MORDET PÅ TÄRNUDDEN

Måndag den 25 april kl 18 (Vi börjar med fika)
IFFI, Norrtullsgatan 45

Vi, som genom åren har blivit väl bekanta med Gotska Sandön, har hört talas om att det 1890 begicks ett mord vid Tärnuddens fyrplats. Johan Fredrik Engman får anställning som fyrbiträde, kommer 1889 till Sandön med sin yngre hustru och deras ettåriga barn. Det uppstår slitningar mellan den lilla familjen och den unge förmanen vid Tärnudden. Det ena leder till det andra och slutar med ond, bråd död. Vissa fakta är dokumenterade, bl.a. i fyrvaktaren Liljas omfattande dagbok.

Ingrid Sjökvist har gått längre. Hon har fördjupat sig i upptakten till denna tragedi och genom bevarade handlingar försökt lära känna de närmast berörda människorna och deras sargade tillvaro. Efterforskningarna inspirerade henne att skriva ”Kan man ta sig dit, kan man ta sig därifrån”. Sedan boken gavs ut förra året har hon sökt vidare i arkiven. Hur gick det sen?

Boken kommer att finnas till försäljning. Läs recension på sidan 9 i denna NOS.

Föranmälan önskas till Anders Schærström
(anders.schaerstrom@telia.com;
070 693 91 28; 08 758 3003).

50 kronor för föredrag och fika.

Samarrangemang med Studieförbundet
Vuxenskolan

VÅRKVÄLLSVANDRING VID NORRA BRUNNSVIKEN

Fredag 29 april kl 18.30

Sedvanlig kvällsvandring från Bergshamra Torg ner till och längs Brunnsvikens norra strand, upp på Ulriksdalsåsen och ner till Slottsparken.

Vi hoppas på blommande backsippor, kanske tibast om vi går förbi dess växtplats och i bästa fall (men osäkert) kattuggla. Oavsett av vad vi ser brukar promenaden, drygt 5 km, vara vacker.

Ingen speciell matrast, men tag gärna med något att mumsa på medan vi går. Skodon för gångvägar och skogsstigar.

Samling utanför tunnelbaneuppgången Bergshamra Torg (norra utgången stn Bergshamra, på Mörbylinjen) kl 18.30.

Föranmälan senast torsdag 28 april till Erik Elvers, e-måle erik.elvers@gmail.com eller sms 0738-526399.

VANDRING I GRIMSTA NATURRESERVAT

Söndagen den 8 maj kl. 10.30

Vi ses i biljetthallen i Blackebergs tunnelbanestation. Därifrån går vi via en liten fågelsjö in i Grimsta naturreservat och kommer sedan ner till Mälaren där vi äter matsäck. På tillbakavägen till Blackeberg passerar vi ett stånd bitterskråp.

Vandringen tar 2-3 timmar med lite fågelskådning och matrast.

Anmälan till Gunnel Wallén,
gunnel.wallén44@gmail.com eller 073 22 98 83

På Youtube kan man se Martin Rörbys tre minuter långa presentation av Blackebergs t-banestation.

VANDRING SKARHOLMEN— UPPSALA

Tisdag 10 maj kl 10

Vi samlas utanför Upsala Centralstation kl 10 (SJ-tåg från Sth 9.11 kommer till Upsala 9.49) och far med buss 11 från hpl. läge B3 kl 10.07 till Skarholmen/Graneberg nere vid Mälaren kl 10.35 (kostnad 42 kr, man kan betala med kort på bussen).

Barbro Ulén visar oss sedan vägen längs Gula stigen ca 10 km fram till Studenternas idrottsplats. Första sträckan går genom Vårdsätterskogen som är mycket vacker, sedan genom gröna stråk nära ny bebyggelse och till sist genom skogen i Kronparkens naturreservat där vi passerar en ny dagvattenpark, Geijersdalen med en liten bäck och till sist går upp på Kronåsen med Sten Sturemonumentet.

De som vill avslutar med fika i klassiska konditori Fågelsången. Ca 10 km.

Anmälan senast lördag 7 maj till Erik Elvers,
e-mäle erik.elvers@gmail.com eller sms 073 852 63 99.

RÖDA BACKSIPPOR - CYKELUTFLYKT

Söndag 15 maj kl 10.30

Öster om Täby Kyrkby finns en av Sveriges mycket få förekomster av röda backsippor (de blå är vanligare, men även de är sällsynta) De brukar blomma så här års, vi tar en cykeltur och hoppas få se dem.

Start från Bergshamra torg kl 10.30 så är vi framme strax efter 11.30 (man kan ansluta efter vägen), tittar på platsen och äter en liten matsäck innan vi återvänder hem genom Djursholm utmed Värtan.

Anmälan till Erik Elvers, e-mäle
erik.elvers@gmail.co eller sms 073 852 63 99 senast
torsdag 12 maj.

MAJVANDRING I SANDEMAR

Onsdag den 18 maj Klockan 11

Vi samlas på naturreservatets parkeringsplats vid busshållplatsen Svärdsnäsviken.

Därifrån går vi in i reservatet för att snart finna kungsängsliljor i knopp, majvivor, gullvivor, rödblåra m fl vårblommor. I år skall vi för första gången söka upp gläntan i skogen där vi finner ramslök.

Glöm inte matsäcken.

Bussnummer och avgångstider: kontakta Eva Innings
tel 070 4916714 efter den 1/5

FÖRSOMMARPROMENAD FRÅN HORNSTULL TILL SLUSSEN

Tisdagen 31 maj kl. 13:00

Samling på Hornstull utanför tunnelbanan.

Vi vandrar från Hornstull förbi Högalidskyrkan och Kristinehovs malmgård och klättrar upp på Skinnarviksberget. Vi fortsätter längst Monteliusvägen och njuter av de härliga vyerna och avrundar vandringen förbi Mariakyrkan och ned till tunnelbanan vid Slussen.

Tag med fika som vi förtär någonstans på vägen. Vid dåligt väder skjuter vi på vandringen.

Anmälan till eric.bolander@telia.com eller
Eric 072 318 12 25 senast den 29 maj.

Avsändare: Föreningen Natur och Samhälle i Norden

c/o Erik Elvers Illerstigen 28, 170 71 SOLNA

GOTSKA SANDÖN

Båten till Sandön planeras gå denna sommar, för första gången sedan 2019. Det finns olika önskemål om tid för resa, några är mer lockade av försommaren, andra av sensommaren. Alla tider har sina fördelar, t ex vårfloran respektive det varma vattnet. Det är tänkbart med två resor..

Vi siktar nu på utresa **söndag 12 och återresa onsdag 15 juni**, dvs 2 heldagar och 2 (dryga) halvdagar på Ön.

Om det även blir en sensommarresa i augusti, är det några tider som är bättre eller sämre?

Envar bokar själv sin resa och boende på www.sandoresor.se, men tanken är ju att vi upptäcker Ön tillsammans, dvs att vi därför samordnar oss ifråga om tid.

Är du intresserad av att resa till Ön i FNSiN-sällskap får du gärna höra av dig till Anders Schærström, anders.schaerstrom@telia.com; 070 693 91 28; 08 758 3003 eller till Erik Elvers, erik.elvers@gmail.com; 0738-526 399

CYKLA DRESSIN

Finns det fler än jag som skulle vilja cykla dressin någon gång under säsongen? Det finns några ställen i Sverige att välja på. Kanske hittar vi fler intressanta upplevelser i närheten.

Hör av dig till camillaberg8888@gmail.com

I lösan sand. Foto: Anders Schærström

SOMMARCYKLING I STOCKHOLMSTRAKTEN

Är du intresserad av flera cykelturer i Stockholmstrakten i sommar? Start och avslutning t ex vid pendeltågstationer. Skriv till erik.elvers@gmail.com, så ser vi om vi hittar lämplig dag.

RESA TILL SØNDERJYLLAND

Planering är i full gång för en föreningsresa till södra delen av Jylland under första veckan i augusti.

Samordnare: Anders Schærström,
070 693 91 28; anders.schaerstrom@telia.com;